

**РУБОЙ ДАР ТАРКИБУ СУЖЕТИ
“ЧАМШЕД ВА ХУРШЕД”-И
САЛМОНИ СОВАЧӢ**

Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф.,
доценти кафедраи адабиёти классикии тоҷики
МДТ «ДДХ ба номи
акад.Б.Ғафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**РУБАИ В КОМПОЗИЦИОННО-
СЮЖЕТНОЙ СТРУКТУРЕ ПОЭМЫ
САЛМАНА СОВАДЖИ «ДЖАМШЕД И
ХУРШЕД»**

Таджибоев Шарифдҷон Ғайбуллоевич, к.ф. н.,
доцент кафедры таджикской классической
литературы ГОУ “ХГУ имени акад.
Б.Ғафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**RUBAI IN THE COMPOSITIONAL
AND PLOT STRUCTURE OF “JAMSHED
AND KHURSHED” BY SALMAN SOWAJI**

Tojiboev Sharifjon Gaibulloevich, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of Tajik classic literature under the
SEI “KhSU named after acad.B.Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) **E-mail:** tsharif@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Салмони Соваҷӣ, маснавӣ, рубоӣ, “Чамшед ва Хуршед”, омезиши жанрҳо, вазн Мақола ба баррасии истифодаи рубоӣ дар достони “Чамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ ихтисос ёфтааст. Таъкид мегардад, ки Салмони Соваҷӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аввалин шоирест, ки рубоиро чун унсури ёридиҳанда ва ҷузъи муҳимми ифодаву баён дар таркиби маснавӣ истифода кардааст. Собит мешавад, ки дар маснави “Чамшед ва Хуршед” ҳаҷдаҳ рубоӣ омадааст, ки ҳар кадоме аз онҳо дар таркиби асар вазифаи муайяни услубӣ, образфаринӣ, гоҷавӣ ва зебошинохтиро иҷро мекунанд. Рубоӣҳо дар “Чамшед ва Хуршед” аз назари мазмун ба хатти сужаи дoston алоқаманд буда, баёнгари вазъи қаҳрамони эпикӣ ва ифодагари эҳсосоти ошиқона буда, барои ҳамаҷониба ошкор сохтани олами ботинӣ, вазъи равонӣ ва зеҳнии ӯ кӯмак намудаанд. Дар дoston рубоӣҳо, ки тавассути қаҳрамонони асосии асар хонда мешаванд, аглаб бо асбоби мусиқӣ, аз қабилӣ арғунун, чанг, камонча, сим, соз ва ғ. ҳамроҳ аст. Қайд мешавад, ки вуруди рубоӣ дар таркиби жанри дoston аз намунаҳои омезиши жанрҳо дар назми классикии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Аммо ин гуна талошҳо ҷузъӣ буда, минбаъд монанди истифодаи газал дар маснавӣ тавсеа пайдо накардааст, бинобар ин дар қуруни баъдӣ наметавон маснавиеро дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дарёфт, ки дар он аз рубоӣ истифода шуда бошад.

Ключевые слова: Салман Соваджи, маснави, рубаи (четверостишие), «Джамшед и Хуршед», синтез жанров, метрика

Статья посвящена рассмотрению использования рубаи в поэме-маснави «Джамшед и Хуршед» Салмана Соваджи. Подчеркивается, что Салман Соваджи является первым поэтом в истории персидско-таджикской литературы, использовавшим рубаи как вспомогательный элемент и важный инструмент художественного изображения в композиции маснави. Доказано, что в «Джамшед и Хуршед» использовано восемнадцать рубаи, каждый из них выполняет определенную стилистическую, образительно-выразительную, концептуально-эстетическую функцию в композиции произведения. Рубаи в поэме «Джамшед и Хуршед» содержательно связаны с сюжетом поэмы-маснави, выражают, чувства, настроение, переживания эпического героя, помогают полностью раскрыть его мысли, внутренний мир и психологическое состояние. В поэме-маснави рубаи, которые декламируют эпические персонажи, часто сопровождаются музыкальными инструментами, такими как орган, чанг, смычок, струнные и др. Отмечается, что вхождение рубаи в состав жанра поэмы-маснави является одним из примеров нововедения и синтезом жанров в персидско-таджикской классической поэзии. Однако такого рода синтез был частичным и не получил дальнейшего развития, как, например, использование газели в маснави, поэтому в последующие века в персидско-таджикской литературе трудно найти маснави, в композиционно-сюжетной структуре которых использовались рубаи.

Key words: Salman Sowaji, masnavi, rubai, “Jamshed and Khurshed”, synthesis of genres, metrics

The article is devoted to the consideration of the use of rubaiyat in the masnavi poem “Jamshed and Khurshed” by Salman Sowaji. It is emphasized that Salman Sowaji is the first poet in the history of Persian-Tajik literature who used the rubai as an auxiliary element and an important tool for artistic depiction in the composition of the masnavi. It has been proven that 18 rubai are used in “Jamshed and Khurshed”, each of them performs a certain stylistic, visual, expressive, conceptual and aesthetic function in the composition of the work. The rubai in “Jamshed and Khurshed” are meaningfully connected with the plot of the masnavi poem, express the feelings, mood, experiences of the lyrical hero, help to fully

reveal his thoughts, inner world and psychological state. In the masnavi poem, the rubai, which are recited by lyrical characters, are often accompanied by musical instruments, such as an organ, chang, bow, strings, etc. It is noted that the entry of the rubai into the genre of the masnavi poem is one of the examples of innovation and synthesis of genres in the Persian Tajik classical poetry. However, these kinds of syntheses were partial and did not receive further development, as did the use of ghazal in masnavi, therefore in subsequent centuries in Persian-Tajik literature it is difficult to find masnavi, in the compositional and plot structure of which the rubai was used.

Назми форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV- XV бо ҷустуҷӯи воситаҳои нави ифодаи нияти муаллиф аз адабиёти асрҳои гузашта фарқ мекунад, ки ин ҳам дар сатҳи суварӣ ва ҳам дар сатҳи муҳтавоӣ қобили мушоҳида аст. Кӯшиши эҷоди падидаҳои наву ғайрирасмӣ дар раванди адабӣ аз он башорат медиҳад, ки адибон дар ҳама давраи замон чун ашхоси эҷодкор ҳамеша ба тозаҷӯиву навгӯӣ майл доштанд. Ин гароиши адабӣ метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад: дар вайрон кардани қоидаҳои расмии адабиёти «дуруст», дар инқори сабки баёни давраи гузашта, дар тағйирот дар системаҳои услубӣ, дар омезиши як жанр бо жанри дигар ва ғайра. Дар шароити ҳос онҳо метавонанд ба унвони муҳарриқи асосии таҳаввули адабӣ амал кунанд. Яке аз чунин падидаҳои адабӣ - омезиши жанрҳо ва ё овардани як жанр дар таркиби жанри дигар махсуб меёбад, ки ин гуна озмоишҳо дар заминаи анвои адабӣ дар осори манзум равшан ба мушоҳида мерасанд.

Омезиш ё синтези жанрҳо (*Genre Synthesis*) мафҳумест, ки тамоюли умумии жанрҳо ба ғанисозӣ ва муттаҳидшавии ҳамдигар инъикос менамояд. Моҳияти ин раванди адабӣ, пеш аз ҳама, гузашта аз суннатҳо ва ҷаҳорҷӯбаи муайяншудаи жанрҳо бошад, аз тарафи дигар, ба миён овардани як навъ танаввулӣ навоари шакливу маъноист, ки ҳосили он ташаккули осори омехтажанр мебошад.

Дар натиҷаи омезиши жанрҳо асарҳои пайдо шуданд, ки аз қобилиятҳои ҳунариву шаклии жанрҳои дигар истифода менамуданд. Ин раванд дар адабиёти форсӣ-тоҷик, махсусан дар назм, аз нимаи дууми асри XI сар шуд, ки дар асрҳои XIV-XV ба таври равшан зуҳур ёфт. Дар ҷаҳорҷӯии ин гузашта дар асри XIV ва нимаи аввали садаи XV маснавиҳои эҷод шуданд, ки аз қобилиятҳои ҳунариву шаклии жанрҳои дигар истифода менамуданд, ки нигоҳанди ин сатрҳо ин масъаларо дар мисоли истифодаи ғазал дар маснави дар мақолаи алоҳидае баррасӣ намудааст (ниг. ба 5, с. 221-228).

Зухури рубоӣ дар таркиби жанри дoston аз намунаҳои дигари омезиши жанрҳо дар адабиёти классикии мост, ки дар навиштаи ҳозир дар мисоли дostonи “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ ба баррасии он хоҳем пардохт.

То ҷое, ки маълумоти имрӯзаи мо имкон медиҳад, дар адабиётшиносии тоҷик омӯзиши рубоӣ дар маснави ба ҷуз аз баъзе мулоҳизаҳо ва ишораҳои алоҳидаи С.Наҷмиев [1, с. 73-74] ҳанӯз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Далели ин амр, ба назари мо ин аст ки, “Ҷамшед ва Хуршед” дар тадқиқоти адабиётшиносӣ бештар аз нигоҳи мавзӯву мундариҷа ба маърази таҳқиқ гирифта шуда, баррасии он аз лиҳози сохторӣ дар қанор мондааст. Ин дар ҳолат, ки асар бо танаввули истифодаи жанрҳои гуногуни адабӣ, аз қабилӣ ғазал, қитъа, дубайтӣ, фард ва рубоӣ, ки барои муассир ифода кардани матлаби бадеӣ ва мақсаду мароми шоир хидмат намудаанд, аз асарҳои ҳамчинси хеш фарқ мекунад. Агарчи маҳорати аслии шоир дар ин дoston истифода аз анвои мухталифи адабӣ нест, аммо ба далели он, ки бахше аз афкори ниятҳои эҷодии муаллиф аз тариқи ин жанрҳо баён мешавад, тавачҷух ба ҷойгоҳи онҳо дар ифодаи мавзӯ ва воқеоти асар дорои аҳамият аст.

Нуктаи муҳими ҷолиб ин аст, ки Салмон дар ин маснави барои баёни андешаҳои худ панҷоҳ ғазал, бист қитъа, бист байти муфрад, ҳаҷдаҳ рубоӣ ва ду дубайтиро истифода намудааст. Шояд дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳеч як шоире ба ин андоза аз қолабҳои дигари шеърӣ дар лобалои маснави истифода накарда бошад, ки дар ин қор Салмон зиёдаравӣ кардааст.

То он ҷое, ки бароямон маълум аст Салмони Соваҷӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аввалин шоирест, ки рубоиро чун унсури ёридаанда ва ҷузъи муҳими ифодаву баён дар сурудани маснави истифода кардааст.

Ҳамон тавр ки дар боло ишора шуд, дар маснавии “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ 18 рубоӣ вучуд дорад, ки ҳар кадом дар таркиби асар вазифаи муайяни услубӣ, образсозӣ, ғоявӣ ва зебоишинохтиро иҷро мекунанд.

Дар баҳши муқаддимаи “Чамшед ва Хуршед”-и Салмон дар поёни фасли “Наъти Сайиди анбиё Муҳаммади мустафо(с)” рубоие дар васфи Расули акрам оварда шудааст, ки чанбаи чамъбасти дорад ва афкору андешаҳое, ки муаллиф дар васфу ситоиши Пайгамбари акрам гуфтааст, тақвият ва хулоса мекунад:

*Шоҳе, ки ба наълайн руҳи маҳ орошт,
Гаши аз қадамаи пушти қачи гардун рошт.
Бар ҳусни маҳи чордаҳ ангушт ниҳод,
Маҳро бишикасту з-он шаб ангуштнамост [2, с.5-6].*

Аз нигоҳи мавзӯ ин рубоӣ мадҳист ва бо мавзӯи аслии фасл ҳамхонӣ дорад. Он воқеъан ҳам як навъ натиҷагириву хулосабарории муаллиф аз фасл аст. Аммо, ин ҷо суоле матраҳ мешавад, ки чаро шоир баъди баёни наъти паямбар дар шакли маснавӣ, ногаҳон, ба жанри дигар рӯ овардааст? Оё метавонист андешаҳои худро дар ҳамон шакли асли – маснавӣ чамъбаст кунад? Ин падида ба таври механикӣ руҳ додааст ва ё дар зехни шоир қаблан тарҳрезӣ шуда буд?

Ба назари мо, далели гароиши шоир ба ин жанр, аз як сӯ, дақиқан, ҳамон гурез аз суннатҳои расмӣ устувор ва яқнавохти шаклӣ ва аз ҷониби дигар, аз рӯи тафаннун, ба хоҳири нишон додани ҳунари шоирӣ, ки ин майлон дар ин аср бисёр фарогир буд. Бар иловаи ин мучазбаёниву натиҷагирӣ саръ, ки аз вижагиҳои асосӣ рубоист, шоирро ташвиқ намудаанд, ба хоҳири танаввуи шакливу оҳангӣ ба ин жанр муроҷиат намояд. Гумони ғолиб он аст, ки ин падида дар зехни шоир ба сурати як синтези жанрҳо мувоҷеҳ гардида, бо андешаву афкори шоир вориди робита шудааст.

Рубоие, ки дар фасли “Расидани Чамшед ба дайри роҳиб” ироа шудааст, низ чанбаи чамъбасти дошта, ба хатти суҷаи асар то андозае пайванд дорад, аммо ин пайвастагӣ на ба он ҳаддест, ки бо канор гузоштани ин рубоӣ занҷираи ҳаводиси дoston гусаста шавад.

Тибқи хатти суҷаи doston Чамшед дар роҳи худ ба Рум аз маҳалли париён гузашта, ба кӯҳи Сақуло - макони деу аждаҳо мерасад. Пас аз зафар ёфтани деу аждаҳо ба дайре мерасад, ки роҳибе дар он зиндагӣ мекард. Чамшед бо дайёр ҳамсӯҳбат мешавад ва аз ҷуну чарои олам мепурсаду роҳиб посухҳои ҳақимона медиҳад. Сипас, Чамшед аз сарнавишт шиква мекунад, ки даври фалак бар хилофи муроди ӯст. Кашиш бо рубоие ба Чамшед панд медиҳад, ки ҳар чӣ барои ту пеш меояд аз тадбири тақдири Худост, на аз хосту иродаи ту ва бо ҳамин панд муқоламаро чамъбаст менамояд:

*Маликро дар ду байт он пири бихрад,
Ҷавоби хуби мавзун доду тан зад.*

Рубоия:

*Лозим набувад, ки он чӣ давлат бояд
Нақши фалакӣ ҳам ончунон бинмояд.
Шояд, ки туро ҷунон ки бояд н-ояд
Бояд, ки туро ҷунонки ояд шояд [2, с.47].*

Ҳамон тавр, ки аз порчаи болоӣ мушоҳида менамоем, рубоии болоӣ як вижагии натиҷагирӣ ва пандуандарзӣ дорад, ки фасли “Расидани Чамшед ба дайри роҳиб”-ро хулоса мекунад.

Тавре ки ошноӣ бо достони “Чамшед ва Хуршед” маълум менамояд, Салмони Совачӣ қабл аз овардани рубоӣ дар замири маснавӣ, дар аксар маврид бо фардбайте тариқи истифода аз вожаҳое ҷун “рубоӣ” [2,с.123,123,130,130,162,164], “тарона” [2,с.161] “назм” [2,с.161, с.162], “шеър” [2,с.90], “сухан” [2,с.150], “байт” [2,с.161] ва ибораҳои “ду байт” [2,с.47,123], “матлаи мавзун” [2, с.152] аз нақли он хабар медиҳад, ки ин пайвандии хати сюжети dostonро бо ин гуна ашъор нишон медиҳад. Ҷунон ки дар байти фавқуззикр қабл аз овардани рубоӣ дар мисраи аввал ибораи исми “ду байт”-ро овардааст, манзури суханвар аз он рубоист.

Аз гурӯҳи калимоти мутазаққира вожаи “рубоӣ” басомади фаровони истифода дошта, дар мачмуъ дар маснавӣ “Чамшед ва Хуршед” шаш бор ба кор рафтааст, ки бештари онҳо қабл аз овардани ин шакли шеърӣ истеъмол шудаанд.

Ҷунончӣ:

*Малик дар ними шаб оҳе баровард
Фурӯ хонд ин рубоӣ аз сари дард [2,с.123].
Фалак шуд чоқару айём доъӣ
Ҷаҳон месохт бар соз ин рубоӣ [2,с.164].*

Ҳамчунин суханвар дар мавриде пас аз овардани рубоӣ низ ин истилохро ба кор бурдааст:

*Ҷу Шаҳноз он рубоӣ сохт бар чанг
Фурӯ хонд ин газал Шаққар ба оҳанг [2,с.150].*

Аммо дар айни ҳол мавориде низ вучуд дорад, ки рубой дар маснавӣ бидуни ишора ба алфозу ибороти болоӣ, бо пайванд додани воқеаю ҳодисоти тасвиршуда бо мавзуи ашъори ҷаҳоргона, оварда мешавад. Масалан, дар поёни фасли “Наъти Сайиди анбиё Мухаммади мустафо(с)” рубоие [2, с.5-6] дар мадҳ Расули акрам омадааст, ки марбут ба мавзуи ин қисмат аст. Дар фасли “Берун нишастани Ҷамшед аз Рум ва азми лашкаркашӣ ба Шом” лаҳзае мавҷуд аст, ки дар он Хуршед аз модараш Афсар, ки намехост духтараш бо Ҷамшед робита дошта бошад, пинҳон мешавад. Дар идомаи ин тасвир байте бо мазмуни шиква аз замон оварда шуда, муртабит ба ин мавзӯ, бе он ки ба рубой будани он ишора шавад, рубоие дарҷ мегардад:

*Чу модарро бидид аз дур бишнохт,
Санам худро ба бедистон дарандохт.
Ба дастон чун фалак нақше аён кард.
Ба бедистону гул худро ниҳон кард.
Замона душмани айш асту шодӣ,
Намехоҳад ба гайр аз номуродӣ.*

Рубой:

*Чун гулдаҳане замона пурханда накард
К-аш боз ба хуни ҷигар оганда накард.
Чун гунҷаи гул диле даме ҷамъ накард,
К-айём ҳамон дам-ш пароканда накард [2, с.154].*

Ҷамҷунон ки мушоҳида мешавад, ин рубой чун сухани шоир омадааст ва метавон онро ба унвони ҷамъбасти фикри шоир дар мавзуи мавриди назар пазируфт.

Қисмате аз рубоихо дар маснавии “Ҷамшед ва Хуршед” байни ошику маъшук ба тарзи бадеҳа хонда мешавад, зеро ҷуноне ки Сирус Шамисо таъкид менамояд, рубой ба сабаби кӯтоҳии қолаб беш аз ҳар шакли шеърӣ дигар дар бадеҳапардозӣ ба қор гирифта мешавад [6, с.186]. Ба ҳамдигар рубой гуфтан навъе тасаллову осоиши хотир барои ошиқ ва маъшук буда, василаи муҳим барои ибрази рӯҳия ва ҳиссиёти баланди онҳост. Рубой дар ин ҳолат илова бар ин ки баёнгарӣ эҳсоси ошиқонаи дилдодагон аст, беҳтарин воситаест, ки ошиқон ба ҳам розу ниёз меғоянду ҳамдигарро аз ҳолу вазъияти яқдигар огоҳ мекунанд. Ҷамҷунин рубоихо аз ҳар ду тараф сурудашуда намоди дилдориву меҳрубонии ду ошиқ аст. Ҷунонҷӣ, дар фасли “Рафтани Ҷамшед бар дари дижи Хуршед”

*Малик дар ними шаб оҳе баровард
Фурӯ хонд ин рубой аз сари дард:*

Рубой

*Имшаб, ки шабам ба васли ту мегузарад,
Доме зи сари зулфи худ он доми хирад.
Бар рӯи ҳаво бигустарон, то ногоҳ
Зоги шаб аз ин сароча берун напарад.*

Фард:

*Ба васфулҳол Хуршеди дилафрӯз
Ду байт овард матбӯву ҷигарсӯз:*

*Имшаб, ки шудӣ моҳи фалак меҳмонам,
Бинишину доди хеш аз ӯ бистонам.
В-ар субҳ нафас занад ба оҳи саҳарӣ
Бархезаму шамъи субҳро бинионам.*

*Чу Ҷам бишинид назми ҷамчу обаиш
Фурӯ хонд ин рубой дар ҷавобаиш:*

Рубой:

*Имшаб шаби он аст, ки дил ҷира шавад
В-аз ишрати мо ҷаши фалак хира шавад.
Гар субҳ гиребони шаби тор дарад,
Ойнаи айши ошиқон тира шавад.*

Ва лаҳу айзан фи-р-рубоӣӣ

Имшаб шаби айш аст тарабсозонро

*Бинвоз, буро ба бӯса ҷонбозро
Гар субҳ гиребони шаби тор дарад,
Аз тори сари зулф руфӯ соз онро*[2, с.123-124].

Чунон ки дида мешавад, рубоиҳо дар “Ҷамшед ва Хуршед” аз назари мазмун ба хатти суҷаи дoston алоқаманд буда, баёнғари вазъи қаҳрамони ғиноӣ ва ифодагари эҳсосоти ошиқона буда, танҳо бо тарзи қофиябандӣ ва вазн аз маснавӣ тафовут доранд.

Ин рубоӣро метавон чун намунаи рубоиҳои мусалсал ё мавқуф донист, зеро онҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ ва мундариҷаи ғоявӣ шабеҳи ҳам буда, алоқаю робитаи абёт ва мисраъҳои онҳо хеле қавианд. Дар як мавзӯӣ навишта шудани ин рубоиҳо, такрори вожаи “имшаб” дар матлаи онҳо ва ба такрор омадани вожаву мисроъ дар батни ҷаҳормисраъҳо, як навъ ҷунбишу пӯёии маъноӣ эҷод карда, ба таври кулӣ гуфтугӯи миёнматнӣ (назарияи М.Бахтин) ва робитаи байноматнии рубоиҳоро фароҳам овардаанд. Чунончи дар рубоиҳои сеюму чорум мисраи “Гар субҳ гиребони шаби тор дарад” дар мисраи сеум ба такрор омада, пайванд ва равобити байноматнии рубоиҳоро таъмин намудааст.

Салмони Совачӣ дар дoston бо кӯмаки рубоӣ ҳолу ҳаво ва ҳолоти отифии қаҳрамони ғиноиро тасвир менамояд ва дар ин маврид рубоӣ аз забони шахси ошиқ садо медиҳад. Дар дoston чунин лаҳзае вучуд дорад: Ҷамшед шабе аз сари мастӣ ба зулфи Хуршед дастдарозӣ мекунад, ки ин қор ба Хуршед хуш намеояд ва ду надимаи вай Суманбӯӣ ва Сабо аз ҷомаи Ҷамшед кашиданд, ки он ҷок шуд. Субҳ Ҷамшед аз қори шабона пушаймон гардида, ба ҳузури Хуршед меояд ва бо нолаву гирия рубоӣ мехонад, ки баёнғари ҳолати ӯст:

*Малик чун субҳ бо пероҳани ҷок
Бари Хуршед рух молид бар хок.
Ақиқ аз ҷарху дур (р) аз дида афшонд
Ба овози баланди ин шеър мехонд:*

Рубоия

*Моем кулаҳ чу лола бар хок зада
Сад наъра чу абр аз дили ғамнок зада.
Аз меҳр чу субҳ пераҳан ҷок зада,
Он гаҳ алами меҳр бар афлок зада*[2, с.90].

Агарчӣ ин рубоӣ аз забони Ҷамшед нақл шудааст, аммо дар рукни садри он суҳан аз ҷониби ҷонишини шахси якуми ҷамъ, яъне «мо» меравад. Возеҳ аст, ки агар гуфтор аз ҷониби шахси якуми танҳо баён гардад, воҳиди мазкур, яъне “мо” ҳамвазифаи “ман” мешавад. Дар ин ҷо ҷонишини “мо” аз номи шахси мутақаллим - Ҷамшед омада, тобиши маъноӣ дигар қасб карда, фурутаниву хоксориро ифода менамояд. Чун Ҷамшед дар ин ҷо барои пӯзиш аз маъшук ба гуфтор омадааст, ғолибан ҳудро мутавозеъ ва камтар нишон медиҳад ва ба ҷои “ман” аз ҷонишини “мо” истифода кардааст.

Ё дар намунаи зер Ҷамшед дар базме маст мешавад ва ба надимаи Хуршед – Шаҳноз рубоӣ мехонад ва аз ишқи Хуршед ба ӯ нақл менамояд:

*Маликро бода он шаб отаи афрӯхт
Ба Шаҳноз ин рубоиро даромӯхт:*

Рубоӣ

*Вақти саҳар аз боғи биҳишт омад бод
Овард гулеву дар қанорам биниҳод.
Чун зулфи санам ниҳода будам доме
Моҳӣ ба гузор омаду дар дом уфтод*[2, с.130].

Чунонки мушоҳида мешавад, дар порҷаҳои болоӣ рубоиҳо барои ҳамаҷониба ошиқ сохтани олами ботинӣ, вазъияти руҳӣ, равонӣ ва зеҳнии қаҳрамони эпикӣ кӯмак намудаанд.

Салмон дар фасли “Ороиши Хуршед барои арӯс” паи ҳам ҳафт рубоӣ овардааст, ки ин силсиларубоӣ ҷанбаи тасвирию тавсифии қавӣ дошта, барои шарҳу тавзеҳи лавозимаи ороиши қаҳрамони эпикӣ омадаанд:

*Чу руяи дид рӯ дар ҳозирон қард,
К-аз ин хуштар ҷӣ орояи тавон қард.
Рухаи дар оина ин назми ширин
Шакарро ҳамчу тӯтӣ қард талқин:*

Рубоӣ:

*Эй оина қарда дар руҳат рӯйи умед
Бар ҷашм аз ин шуда сияҳруд сапед.*

*Бех з-он набувад, ки дида дӯзанд он чо
К-ойина баробарӣ кунад бо хуриед.*

*Чу машиота задаш бар зулф шона,
Ба сим ин байтро зад бар тарона:*

*Аз бас гираху печ, ки зулфи ту намуд
Омад шудани шона дар ӯ мушкил буд.
Дар ҳалли дақиқ арчи шабҳо бинмуд,
Аз мушкили зулф шона мӯе нақшуд.*

*Чу нил хат кашидандаш ба овоз,
Бихонд ин байтро бар соз Шаҳноз:*

*Рӯзе, ки фалак ҳусни туро нил кашид,
Чаши бади рӯзгорро мил кашид.
Хуриед, ки ӯ ҳаст Сулаймони сипехр,
Дарвешсифат баҳри ту занбил кашид.*

*Чу бар абрӯи камон вусма биниҳод
Муғаннӣ бар камонча соз медод :*

*Рӯйи ту, к- оташе дар офоқ ниҳод,
Бас доғ, ки бар синаи ушшоқ ниҳод.
Машиота чу чаиму тоқи абрӯӣ ту дид
Аз ҳуш бирафту вусма бар тоқ ниҳод.*

*Чу омад ғамзааш бо мил дар ноз
Фурӯ хонд ин рубой аргунун соз :*

*Чу(н) мил зи чайби сурмадон сар бар кард
Наззораи чаим сурмаи дилбар кард.
Худро хичилу сарзада дар гӯша кашид
Аз дастии бутам хоки сияҳ бар сар кард.*

*Чу шуд дар чаши шӯхаи сурма пайдо
Баҳорафрӯз хонд ин назми гарро :*

Рубой

*Эй хоки дари ту сурмаи дидаи мо
Хур аз ҳаваси хоки раҳат чаим ба роҳ.
Бо хоки раҳат ки сурма орад дар чаим
Чуз мил, ки бод бар сараш хоки сиёҳ ?*

*Чу бар барги суман хандид гоза
Суманрух зад бар об ин нақши тоза:*

Рубой

*Аз ранги баёзи рӯят, эй раиқи қамар
Дар акси гули чамолат, эй гайрати х(в)ар,
Машиоташ рӯзгор бар рӯйи уфуқ
Сурхобу Сапедоб кунад шому саҳар [2, с.161-163].*

Ин порчаи дoston маҷмуаи рубоӣест, ки паи ҳам аз рӯи маъниву мазмун чида шудаанд. Рубоӣҳое, ки онҳо дар як мавзуи воҳид дар паи якдигар суруда мешаванд, назарияпардозон рубоӣҳои пайваста, мусалсал ё мавқуф гуфтаанд. Ҳамон тавр ки мушоҳида мешавад, бо тавачҷӯх ба ин таъриф метавон ин рубоӣҳоро ба силки рубоӣети пайваста нисбат дод. Дар баробари ин ҳар як рубоӣ чун асари хурди ғиноӣ баёнгари маънову ҳадафи хося аст ва барои шарҳу маънидодӣ як мафҳум, ки онҳо дар байти қабл аз рубоӣ зикр шудаанд, хидмат менамояд. Чунончӣ, дар пешбайти ин рубоӣҳо мафҳоме чун оина, зулф, нил, вусма, мил,

сурма, ғоза, ки дар тазйини нисвон ба кор мераванд, оварда шуда, барои ҳар як аз онҳо рӯбиёе суруда шудааст. Аз ин ҷо чунин бардошт ҳам саҳеҳ менамояд, ки рӯбиёе як навъ тавзеҳи ин абзори тазйинист, ки ҳамхузурии он вожаҳо ва зуҳури дубораашон дар рӯбиёе, дар маҷмӯъ, боиси эҷоди равобити устувори байноматнӣ гардидаанд. Илова бар ин, дар рӯбиёеи порчаи болоӣ равобити муштаракро миёни гурӯҳе аз вожаҳо, аз қабили оина, руҳ, чашм, дида, зулф, печ, гираҳ, шона, машшота, шаб, мӯй, нил, мил, сурма, сурмадон, сиёҳ, шом, сахар ва ғ., бар ҳасби маъноӣ таносуби лафзӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки иртибот ва гуфтугӯи миёни матнхоро тавассути санъати муруотунназир таъмин намудаанд.

Сируси Шамисо дар таҳқиқи худ доир ба рӯбиё бахши ҷудоғонаеро таҳти унвони “Рӯбиё ва мусиқӣ” [6, с. 207] ҷудо намуда, собит намудааст, ки рӯбиё чун жанри хурди лирикӣ аз ибтидои пайдоиш ҳамроҳ бо мусиқӣ хонда мешудааст. Рӯбиёе, ки ҳамроҳ бо нағмаҳои мусиқӣ бо овози хуш хонда мешуданд, “тарона” мегуфтанд. Воқеан, рӯбиё ба далели эҷозу содагӣ ва лаҳни хушоҳанге, ки дорад, барои ба мусиқӣ даровардан хеле муносиб аст. Аз ҳамин сабаб, ҳамчун суруд дар жанри мусиқии фалак ва дигар навъҳои мусиқии мардумии тоҷик тавассути асбобҳои мусиқӣ хонда мешавад [8]. Хоса, дар сурудҳои лирикӣ аз рӯбиёе, ки дар онҳо мавзӯҳои ишқу муҳаббат тараннум шудаанд, истифода мешавад. Дар достони “Ҷамшед ва Хуршед” низ рӯбиёе, ки тавассути қаҳрамонони эпикӣ хонда мешавад, ағлаб, бо асбоби мусиқӣ, аз қабили арғунун, чанг, камонча, сим, соз ва ғ. ҳамроҳ аст, ки инро дар пешбайти рӯбиёе, ки болотар овардем, мушоҳида карда метавонем.

Иттифоқан ҷойгузинии як жанр бо жанри дигар, аз ҷумла ба ҷои рӯбиё овардани дубайтиву ғазал ва баръаксро метавон дар “Ҷамшед ва Хуршед” мушоҳида кард, ки ин иштибоҳ, эҳтимолан, дар нусхаҳои хаттӣ руҳ дода бошад. Аммо ба назари ин ҷониб ин хато бояд тавассути таҳиягари матн дар нусхаҳои ҷопӣ тасҳеҳ мешуд ва ё ҳадди ақал ба адами сиҳҳати онҳо ишора мегардид. Масалан, дар поёни фасли “Расидани Ҷамшед бо ғуломон ва ҳамроҳон” ашъори ҷаҳормисраъ зери унвони рӯбиё омадааст, ки он на рӯбиё, балки дубайтист:

Хушо чашме, ки рӯяш боз бинад

Хунук ҷоне, ки дарди ёр чинад.

Канори ёр бинмо то дили ман

Каноре аз ҳама олам гузинад [2, с. 58].

Агарчи дубайтӣ бо рӯбиё шабоҳатҳои зиёде дорад, аммо онҳо аз назари вазнӣ аз ҳам тафовут доранд. Вазни абёти болоӣ ҳазачи мусаддаси маҳзӯф аст, ки ин вазн хоси дубайтист.

Порчаи зерин, ки дар анҷоми фасли “Нома навиштани малик Ҷамшед ба сӯи Хуршед” рӯбиё унвонгузорӣ шудааст, аммо ин абёт дар ҳамин достон, ки дар девони Салмон оварда шудааст “Ду байт шеър” [4, с. 723] дарҷ гардидааст:

Расуло, Худоро ба ҷое ки донӣ

Чӣ бошад, ки аз ман наёме расонӣ?

На кори расул аст рафтани ба қўяш

Насимо, ту бархез, ар метавонӣ [2, с. 110-111].

Абёти болоӣ дар вазни мутақорибӣ мусаммани солим аст, ки воқеан дар ин вазн рӯбиё суруда намешавад. Мусалламан, рӯбиёе дар авзони баҳри ҳазач суруда мешавад ва 24 вазн дорад. Хангоми баррасии ин абёт чунин ба назар расид, ки ин порча ғазалест, ки танҳо ҷаҳор мисраи аввал нақл шудааст, зеро ғазал будани ашъори мазкур дар абёти муқаддам ба вузӯх ишора шудааст:

Ки ин ғамномаҳо ҳеч ар тавонед

Бадон моҳи парипайкар расонед.

Ҷу уду чангро оҳанг созад,

Зи қавлам ин ғазал бар чанг созад [2, с. 110].

Илова бар ин, ҷустуҷӯҳои мо дар девони шоир мушаххас кард, ки порчаи фавқ, дар воқеъ, баҳше аз ғазали 18 байтии шоир аст, ки таҳти № 410 дар девони ашъори Салмон [3, с. 298-299; 4, с. 491-492;] мавҷуд аст.

Ҷамчунин, дар фасли “Дар нома навиштани малик Ҷамшед ба падар” Ҷамшед дар орзуи дидори ватан мисраҳои зеринро месарояд, ки дар нусхаи зери дасти мо ин абёт низ таҳти унвони рӯбиё навишта шудааст:

Зи ногаҳ арғунун бардошт оҳанг

Сароид ин ғазал дар пардаи чанг:

Рӯбиёя:

*Маро чу ёд зи ёру диёри хеш ояд
 Ҳазор нолаи зор аз даруни реш ояд.
 Нишааста дар паси зонуи иззатам шабу рӯз,
 Худой донад аз ин пас маро чӣ пеш ояд [2, с.167].*

Дар нусхаи дигар аз матни “Чамшед ва Хуршед” [7] ин абётро дубайтӣ овардаанд, ки ин ҳам хатост. Зеро вазни абёти болоӣ ҳазаҷи мусаммани макбузи маҳзуф(мафоилун/ мафоилун/ мафоилун/фаълун) аст, ки ин вазн на рубоӣ ва на дубайтист. Ин ҷо ҳам шоир дар байти пешинаи ин “рубоӣ” ошкоро онро ғазал гуфтааст.

Дар фасли “Берун нишастани Чамшед аз Рум ва азми лашкаркашӣ ба Шом” ҷаҳормисраи зер харчанд “рубоия” унвон гузошта шудааст, аммо вазни он рубоӣ нест:

*Оё кар аст Зухра, оё кар аст ёро,
 Аз ман барад ба ёрам ин як сухан ки ёро ?
 Бустони мо надорад бе талғати ту нуре
 Эй сарви ноз, боз о, бустони мо биёро [2, с.150].*

Вазни ин ду байт музореи мусаммани аҳраб (мафъулу/фоилотун/ мафъулу/фоилотун) аст ва ин далели муҳкамест, ки набояд онро рубоӣ донист. Аммо ин абёт дар девони Салмон, ки “Чамшед ва Хуршед” низ дар он омадааст, зеро унвони дубайтӣ[4, с.749] сабт шудааст, ки бо таваҷҷуҳ ба вазни он, ба иштибоҳ будани он тардиде нест. Яке аз нуктаҳои муҳими дигар он аст, “Салмон дар бахши рубоӣҳои девони хеш низ авҷи завҷи адабӣ ва маҳорати хунарии хешро намоён сохтааст”[4, с.95]. Дар девони ашъори Салмон[3, с.595-607; 4, с.625-639], ки 113 рубоиро фаро мегирад, ҳеҷ як аз рубоӣҳои, ки дар “Чамшед ва Хуршед” омадаанд, ёфт нашуд. Аз ин ҷо метавон натиҷа гирифт, ки рубоӣҳо дақиқан барои ҳамин дoston навишта шудаанд. Бо ин ҳол Н.Сайфиев таъкид мекунад, ки ӯ як рубоиро дар нусхаи хатии Куллиёти Салмони Соваҷӣ, ки дар Музеи Британия маҳфуз аст, мушоҳида кардааст [1, с.95].

Лозим ба зикр аст, ки рубоӣҳои “Чамшед ва Хуршед” аз нигоҳи қофияву радиф ва вазн ҳам қобили таваҷҷуҳанд. Сирус Шамисо дар таҳқиқи хеш доир ба рубоӣ қайд менамояд, ки шакли асли ва қадимии рубоӣ ҷаҳорқофиявӣ аст[6, с.23], ки ин унсури шаклии қофия рафта-рафта риоя нашуда, рубоӣҳои сеқофиявӣ дар назми форсӣ тоҷикӣ афзалият пайдо намудаанд. Аз ин ҷо танҳо ёздаҳ дар сади рубоӣҳои “Чамшед ва Хуршед” қорқофиявӣ ҳастанд, яъне аз ҳаҷдаҳ рубоӣҳои дoston танҳо ду рубоӣ ҳар ҷаҳор мисраи ҳамқофия дорад. Ҳаштоду нӯҳ дар сади рубоӣҳои дoston, ҳасӣ, яъне сеқофиявӣ ҳастанд. Чилу чор дар сад(ҳашт)-и рубоӣҳои маснавӣ дорони радифанд. Радифҳои рубоӣҳои дoston ҳамагӣ феълӣ (“ниҳод”, “кард”, “шуд”, “накард”, “зад”, “шавад”) буда, якпорчагӣю ягонагӣю онҳоро таъмин намуда, вазифаи сохториву бадеии қофияро тақвият мебахшанд. Дар ниҳояти амр метавон гуфт, ки дар рубоӣҳои миёнаи дoston аз 24 вазни рубоӣҳои назми форсӣ-тоҷикӣ танҳо даҳ вазн ба қор рафтааст, ки онҳо дар ҷадвали №1 қобили мушоҳида аст:

Ҷадвали №1. Басомади авзони рубоӣ дар дostonи “Чамшед ва Хуршед”

№б/т	Номи авзон	Миқдори рубоӣ	Дар сад
1.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи макфуфи маҷбуб	5	28
2.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҷбуб	3	18
3.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи макбузи азалл	2	12
4.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи азал	2	12
5.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи абтар	1	5
6.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф	1	5
7.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи аҳтам	1	5
8.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи маҷбуб	1	5
9.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи макфуфи аҳтам	1	5
10.	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи аҳтам	1	5

Ҳамон тавр, ки аз ин ҷадвал пайдост тамоми рубоӣҳои дoston дар шаҷараи аҳраб навишта шуда, авзони ҳазаҷи мусаммани аҳраби макбузи макфуфи маҷбуб ва ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҷбуб қорбурди зиёд дошта, баъзе аз вазнҳои рубоӣ танҳо як бор истифода мешаванд. Аз маҷмуи мушоҳида ва баррасии болоӣ метавон натиҷа гирифт, ки Салмони Соваҷӣ нахустин шоир дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аст, ки аз рубоӣ ба унвони унсури

ёрирасон ва абзори муҳими тасвирсози бадеӣ дар сурудани маснави истифода кардааст. Дар “Чамшед ва Хуршед” 18 рубой ба кор рафтааст, ки ҳар кадом коркарди услубӣ, баёни ва зебоишинохти хосро дар банду басти суҷа ва композитсияи асар анҷом додаанд. Рубоӣҳо дар “Чамшед ва Хуршед” бо суҷаи асар пайванди маъноӣ дошта, асар вақт эҳсосоту ҳолати қаҳрамони ғиноиро баён мекунанд, ба ошкор намудани афкор, дунёи ботиниву вазъияти равонии онҳо кӯмак карда, ағлаб бо асбобҳои мусиқӣ, аз қабилӣ аргунун, чанг, камонча, сим, соз ва ғ. хонда мешаванд. Баъзе аз рубоӣҳо дар достон ба унвони хулоса омада, фикри муаллифро дар ин ё он маврид чамбаст месозанд. Дар таркиби достони “Чамшед ва Хуршед” омадани рубоӣҳо як навъ навоарӣ дар маснависароии форсӣ-тоҷикӣ буда, он дар натиҷаи омезиши жанрҳо сурат гирифтааст. Аммо ин гуна талошҳо дар адабиёти форсӣ- тоҷикӣ чузъӣ буда, минбаъд монанди истифода аз ғазал дар маснави вусъат пайдо накард, бинобар ин дар қуруни баъдӣ наметавон маснавиеро дарёфт, ки дар он аз рубоӣ истифода шуда бошад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Сайфиев, Н. Достонсароии форсу тоҷик дар асри XIV(иборат аз 2 қисм)/Н.Сайфиев.- Душанбе, 1983.-112с.-1 қ
2. Соваҷӣ, Салмон.Чамшед ва Хуршед/Салмони Соваҷӣ-Техрон, 1348.-208с
3. Соваҷӣ, Салмон.Девон. Бо эҳтимоми Мансур Шафак/Салмони Соваҷӣ-Техрон, 1367.- 639с.
4. Соваҷӣ, Салмон.Девон.Бо муқаддима ва тасҳеҳи Абдулқосими Ҳолат/Салмони Соваҷӣ-Техрон, Мо, 1371.- 856 с.
5. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Ғазали истилоҳӣ дар таркиби маснавиҳои асри XIV ва нимаи аввали садаи XV / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – № 3(76). – Р. 221-228. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-3-221-228. – EDN WMKPVQ.
6. Шамисо, Сирус. Сайри рубоӣ дар шеъри форсӣ/ С.Шамисо.-Техрон: Фирдавс, 1374.-392 с.
7. <https://ganjoor.net/salman/jamkhor/sh106>
8. <https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%BE%D3%A3>

REFERENCES:

1. Saifiev, N. Epic-poem writing of Persian and Tajiks in the 14th century (consisting of 2 v /N.Saifiev.- Dushanbe: Maorif, 1983.-112 p.- 1 v.
2. Sovaji, Salman. Jamshed and Khurshed.-Tehran, 1348.-208 p.
3. Sovaji, Salman. Diwan (poetry). Courtesy of Mansur Shafaq/Salmon Sovaji.-Tehran, 1367.- 639 p.
4. Sovaji, Salman. Diwan (poetry). With an introduction and revision by Abdul Qasim Holat/Salman Sovaji.-Tehran, Mo, 1371.- 856 p.
5. Tojiboev, Sh. Ghazal in masnavi composition of the XIV and first half of the XV centuries/ Sh.Tojiboev//Scientific notes of Khujand State University named after acad.B. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series.- 2023. – № 3(76). – P. 221-228.
6. Shamiso, Cyrus. Essay on rubai in Persian poetry / S.Shamiso. - Tehran: Firdavs, 1374.-392 p.
7. <https://ganjoor.net/salman/jamkhor/sh106>
8. <https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%BE%D3%A3>